

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. Драгоманова

ВОСТРІКОВА Вікторія Володимирівна

УДК 37.032:373.544

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ
ПРОФІЛЬНОГО ЛІЦЕЮ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі педагогіки і психології Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Пермінова Людмила Аркадіївна,
Південноукраїнський регіональний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів,
завідувач кафедри педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Коберник Олександр Миколайович,
Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини, директор інституту природничо-
математичної та технологічної освіти;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Мельник Олександр Васильович,
Інститут проблем виховання АПН України,
завідувач лабораторії трудового виховання та
профорієнтації.

Захист відбудеться «_17_» червня 2009 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «_14_» травня 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження. Реформування системи освіти в Україні, що спрямоване на відтворення інтелектуального потенціалу нації, виходу вітчизняної науки на рівень світових стандартів, є одним із основних пріоритетів у період національного та духовного відродження суспільства. Такі умови висувають перед її середньою ланкою завдання щодо орієнтації на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної та допрофесійної освіти.

Входження в європейський освітній простір, а також об'єктивна потреба в якісній підготовці майбутніх фахівців, зокрема педагогічних, значно підвищили значення свідомого вибору професії старшокласниками. ХХІ ст. актуалізувало необхідність цілеспрямованої підготовки випускників шкіл до вступу у вуз та обумовило відкриття інноваційних навчальних закладів (ліцеїв та ін.), спрямованих на забезпечення запитів суспільства у висококваліфікованих працівниках.

Наявна сучасна система профільного довузівського навчання в нових умовах тільки починає розвиватися. У зв'язку з цим постало ряд проблем, які потребують переосмислення ситуації, пов'язаної з професійною орієнтацією молоді, зокрема на професію вчителя. Головними із них є: недостатність в учнів інформації про специфічні особливості педагогічної праці, відсутність чіткого уявлення про необхідні особистісні якості майбутнього абітурієнта гуманітарного вузу, що значно ускладнює здійснення старшокласником свідомого професійного вибору.

Питання професійної орієнтації та професійного вибору актуалізуються ще й тому, що інтенсивне професійне самовизначення молодої людини припадає на досить складний за психологічними та фізіологічними параметрами період становлення особистості. Окреслені аспекти докладно розглядаються у працях К. Абульханової-Славської, О.Коберника, Л. Божович, І. Булах, С. Гріншпун, О.Мельника, Є. Клімова, Н. Левітова, О. Леонтєва, С. Рубінштейна та ін. Професіографія педагогічної праці, закономірності формування особистості вчителя розкривають Ф. Гоноболін, Л. Кондрашова, І. Кравченко, Н. Кузьміна, Д. Пащенко, Г. Томас, Б. Федоришин, Н. Фландерс та ін. Психологічним складовим профорієнтації на педагогічні професії, зокрема питанням формування професійної спрямованості, професійно значущих інтересів і здібностей присвячені дослідження Р. Вайноли, С. Крягжде, В. Моргуна, М. Фіцули та ін.

Особливості спільної роботи педагогічного вищого навчального закладу та загальноосвітньої школи щодо підготовки старшокласників до свідомого вибору майбутньої професії вчителя аналізуються у наукових працях Л. Вовк, І. Зязюна, Н. Побірченко, Н. Пряжникова, В.Романенко, Н. Кнорр та ін. Однак проблемі професійної орієнтації учнів, зокрема старшокласників ліцеїв, не приділялося достатньої уваги.

Зважаючи на те, що в умовах розширення міжнародного співробітництва та інтеграції у сфері освіти помітно посилюється роль іноземних мов, цей процес вимагає розвитку у старшокласників іншомовної мовленнєвої компетентності та потребує перегляду, переосмислення і якісного оновлення всіх складових її формування. Таким чином, постає ще одна проблема: оптимальний відбір учнів до навчання за відповідним профілем.

Праці С.Ніколаєвої, М. Соловей, Я. Райца та ін. спрямовані на обґрунтування методики та компонентів профвідбору на спеціальність вчителя іноземної мови, розробку змісту, форм і методів відповідної профорієнтації у рамках факультативів, гуртків, окремих педагогічних груп (класів) з поглибленим вивченням іноземних мов. Разом з тим спеціальні дослідження, присвячені обґрунтуванню педагогічних умов підготовки старшокласників до вибору професії вчителя іноземної мови в профільному ліцеї інтернатного типу, фактично відсутні.

Створення відповідного педагогічного середовища в межах профільного ліцею дозволить усунути суперечності між вимогами до професійного відбору та практикою реалізації професійних можливостей старшокласників.

Підготовка учнів до свідомого оволодіння майбутньою професією, зокрема вчителя іноземної мови, в профільному ліцеї забезпечить можливість осмислення учнем себе як майбутнього абітурієнта, студента педагогічного вищого навчального закладу, що дозволяє закласти основу для подальшого успішного становлення професіонала.

Актуальність означених аспектів допрофесійної підготовки та недостатня розробленість проблеми професійної орієнтації старшокласників у теорії, а також недостатній рівень її вирішення у практиці профільних ліцеїв – все це зумовило вибір теми дослідження: *«Педагогічні засади професійної орієнтації старшокласників у навчально-виховному процесі профільного ліцею».*

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри педагогіки та психології та є складовою плану науково-дослідної роботи Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів за проблемою «Теоретико-методичні основи вдосконалення системи освіти та її кадрового забезпечення» (номер державної реєстрації 0104U010624).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (протокол № 1 від 21.01.05 р.) та узгоджена у Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 20.03.07 р.).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні педагогічних засад та експериментальній перевірці моделі професійної орієнтації старшокласників на професію вчителя іноземної мови в умовах профільного ліцею.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити науково-теоретичні засади та концептуальні підходи до професійної орієнтації старшокласників у процесі їх допрофесійної підготовки.

2. Визначити та обґрунтувати ціннісно-гуманістичну спрямованість як фактор успішної умотивованої профорієнтаційної роботи профільних ліцеїв.

3. Розробити й обґрунтувати характеристику та інтегровану компетентність старшокласника, зорієнтованого на вибір професії вчителя іноземної мови, виявити показники та рівні її сформованості.

4. Розробити модель професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею та виявити ефективні умови, технології, механізми її впровадження у взаємозв'язку з педагогічними основами.

5. Розробити та впровадити експериментальну програму спецкурсу «Професійне самовиховання старшокласника профільного ліцею» і пакет відповідних методичних рекомендацій щодо професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею.

Об'єкт дослідження – процес допрофесійної підготовки старшокласників профільних ліцеїв.

Предмет дослідження – педагогічні умови і ефективні технології професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею на вибір професії вчителя іноземної мови на основі науково-обґрунтованих засад.

Методи дослідження. Для вирішення висунутих завдань було використано сукупність взаємодоповнюваних методів дослідження: *теоретичні* (аналіз та узагальнення філософської, психолого-педагогічної літератури, директивних матеріалів, навчальних програм і планів ліцеїв, досвіду роботи середніх навчальних закладів з метою вивчення стану вузлових теоретичних питань стосовно проблеми профорієнтаційної роботи; синтез, порівняння, моделювання дали змогу виявити та систематизувати практичні дослідницькі матеріали з проблеми самовизначення старшокласників до вибору професії вчителя іноземної мови, спрогнозувати процес дослідження); *емпіричні* (анкетування, інтерв'ю, бесіда, тестування, ранжування, самоспостереження, метод рейтингу, що сприяли виявленню і вивченню стану проблеми в практиці, створенню умов свідомого вибору професії вчителя іноземної мови; аналіз зібраної інформації дозволив визначити ступінь новизни у розв'язанні педагогічних завдань; методом моделювання розроблено характеристику старшокласника багатопрофільного ліцею, що обирає професію вчителя іноземної мови; педагогічний моніторинг дозволив провести аналіз умов формування професійного самовизначення учнів); *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний), який дав можливість перевірити ефективність запропонованої моделі. Обробка експериментальних даних здійснювалась *методами математичної статистики* з використанням комп'ютера, що сприяло уточненню висновків та основних теоретичних положень.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є концептуальні положення міжнародних та загальнодержавних нормативних документів, у яких знайшли відображення проблеми допрофесійної підготовки старшокласників, зокрема: Концепція державної системи професійної орієнтації населення, Концепція профільного навчання в старшій школі, Концепція допрофесійної підготовки молоді; провідні положення з проблем філософії неперервної освіти (А. Алексюк, В. Бондар, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Паламарчук та ін.); теоретичні та практичні надбання особистісно-зорієнтованого підходу і гуманістичної педагогіки (І. Бех, І. Булах, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Д. Пащенко та ін.); концепції самовиховання особистості (Г. Ковальов, М. Сметанський та ін.); праці, присвячені питанням професійного становлення майбутніх фахівців (А. Капська, О. Мельник, О. Пехота, С. Сисоєва, Б. Федоришин та ін.); ідеї організації допрофесійної підготовки старшокласників (Г. Балл, Н. Кузьміна, В. Рибалка, П. Сікорський та ін.) та дисертаційні дослідження з проблем професійної орієнтації (В. Алфімов, В. Вітюк, О. Гура, Л. Райко, С. Чистякова та ін.).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Херсонського обласного багатопрофільного ліцею для обдарованої сільської молоді, Хмельницького спеціалізованого ліцею-інтернату поглибленої підготовки в галузі науки, гімназії м. Генічеська та гімназії м. Скадовська (Херсонська обл.), Мукачівського педагогічного коледжу (Закарпатська обл.), Запорізького педагогічного коледжу. Методична підготовка педагогів для участі в експерименті здійснювалась у Південноукраїнському регіональному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів (м. Херсон) і Запорізькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Загалом дослідженням було охоплено 1284 старшокласники (з них 118 учнів ЕГ та 120 учнів КГ) та 117 вчителів.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше визначено* і обґрунтовано науково-теоретичні засади професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею на вибір професії вчителя іноземної мови та *розроблено* модель поетапної професійно орієнтованої роботи зі старшокласниками профільного ліцею; *обґрунтовано* інтегровану компетентність старшокласника ліцею як нормативний еталон особистості, зорієнтованої на обрання професії вчителя іноземної мови та методики діагностування її сформованості; *обґрунтовано* механізми адаптації старшокласників до навчання у профільному ліцеї інтернатного типу як передумови проектування їх професійного саморозвитку;

- *уточнено* поняття «професійна орієнтація» та «інтегрована компетентність» у контексті професійної орієнтації старшокласників на професію вчителя; *розроблено* й обґрунтовано критерії та показники сформованості інтегрованої компетентності старшокласника – майбутнього вчителя;

- *подальшого розвитку* набули науково-педагогічні підходи до визначення технологій та адекватних їм форм і методів навчально-виховної роботи зі старшокласниками, спрямованих на вибір ними майбутньої професії вчителя іноземної мови, та засоби активізації професійної орієнтації учнів профільного ліцею інтернатного типу; відповідно до нових умов здійснення професійної орієнтації *переосмислено* значення допрофесійної підготовки старшокласників для вступу до вищого навчального закладу гуманітарного спрямування.

Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає у визначенні умов допрофесійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови в процесі навчально-виховної діяльності профільного ліцею; в обґрунтуванні комплексу педагогічних форм профорієнтаційної роботи з орієнтацією старшокласників на свідомий вибір професії вчителя іноземної мови; розробці та впровадженні програми спецкурсу «Професійне самовиховання старшокласника профільного ліцею» та методичних рекомендацій «Діагностика старшокласників, схильних до професії вчителя іноземної мови», «Адаптація учнів до навчання у профільному ліцеї», «Комплекс форм організації активного виховання старшокласників, схильних до професії вчителя іноземної мови» щодо професійного самовиховання старшокласників до вибору професії вчителя гуманітарного спрямування у межах профільного ліцею.

Окремі положення можуть бути використані у практиці профорієнтаційної роботи загальноосвітніх шкіл I-III ступенів навчання, у профільних класах та у

роботі інститутів післядипломної освіти педагогічних кадрів при підготовці тьюторів і консультантів з питань профорієнтації.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Херсонського ліцею Херсонської обласної ради (довідка № 270 від 24.11.2008 р.), Хмельницького спеціалізованого ліцею-інтернату поглибленої підготовки в галузі науки (довідка № 38-04 від 09.09.2008 р.), гімназії м. Генічеська (довідка № 03/48-01.2 від 07.05.2008 р.), гімназії м. Скадовська (довідка № 26-14 від 04.12.2008 р.), Мукачівського педагогічного коледжу (довідка № 381 від 30.10.2008 р.), Запорізького педагогічного коледжу (довідка № 236 від 26.11.2008 р.); апробовано у Запорізькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка № 518-1 від 21.11.2008 р.) та Південноукраїнському регіональному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів (довідка № 49/14-25 від 22.12.2008 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях і виступах на наукових та науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Актуальні проблеми і перспективи трудової підготовки молоді» (Тернопіль, 2007); *всукраїнських* – «Удосконалення професійної підготовки вчителя початкових класів засобами дисциплін гуманітарного циклу» (Херсон, 2005); «Культурологічні та філологічні аспекти формування особистості ХХІ століття» (Херсон, 2007); «Формування професійної компетенції майбутніх вчителів початкових класів» (Херсон, 2007); «Актуальні проблеми педагогіки та психології вищої технічної освіти» (Херсон, 2008); «Сучасні пріоритети розвитку та виховання особистості» (Херсон, 2008); *регіональних* – «Сучасна німецька мова: тенденції розвитку та перспективи наукових досліджень» (Херсон, 2005); «Технологічний підхід до навчально-виховного процесу в загальноосвітньому закладі» (Херсон, 2007); *щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу кафедри педагогіки і психології та Вченої ради Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (2006-2008 рр.)*.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлені в 12 одноосібних наукових працях. З них: 7 статей (6 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України), 3 методичні рекомендації та 1 авторська програма спецкурсу, 1 тези доповіді.

Загальний обсяг особистого доробку становить 9,7 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел (307 найменувань, з них 23 – іноземною мовою). Робота містить 14 таблиць і 11 рисунків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 256 сторінок тексту, з них 191 сторінка основного тексту, додатки вміщено на 36 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету та завдання, викладено основні положення концепції та визначено методологічні засади, методи дослідження; розкрито його наукову

новизну, теоретичне і практичне значення, відображено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, представлено структуру дисертації.

У першому розділі *«Допрофесійна підготовка старшокласників в умовах профільного навчання як педагогічна проблема»* розкрито науково-теоретичні засади профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в умовах розвитку сучасної освіти, дано визначення допрофесійної підготовки та профорієнтації старшокласників; обґрунтовано концептуальні підходи до профорієнтації старшокласників профільного ліцею; висвітлено суть ціннісно-гуманістичного підходу як фактора успішної профорієнтаційної роботи; розкрито характеристику та «інтегровану компетентність» випускника ліцею як особистості, зорієнтованої на вибір професії вчителя іноземної мови; обґрунтовано її складові та рівні сформованості.

Встановлено, що в умовах переходу України до ринкової економіки, входження до європейського освітнього простору особливого значення набуває підготовка підростаючого покоління до свідомого вибору професії, що є запорукою подальшого інтересу до неї, творчих професійних пошуків, високопродуктивної праці та морального задоволення. Цьому сприяє *система неперервної професійної освіти на гуманістичних засадах*, під якою слід розуміти систематичну діяльність, спрямовану на отримання та вдосконалення знань, умінь і навичок як у різноманітних загальних і спеціальних навчальних закладах, так і шляхом самоосвіти.

Виявлено, що підготовка учнів у загальноосвітній школі, особливо в сільській місцевості, не забезпечує їм в достатній мірі широких можливостей професійного вибору та вступу до вузу відповідно до потреб ринку праці. При цьому особливі вимоги висуваються до підготовки випускників інноваційними навчальними закладами (ліцеї, гімназії тощо).

Констатовано, що у вітчизняній педагогічній практиці *роль ліцеїв* полягає у забезпеченні профільного навчання, створенні передумов формування професійної компетентності учнів у вибраних освітніх галузях, їх допрофесійної спеціалізації, що дає змогу реалізувати потребу в творчому розвитку особистості та формуванні інтелектуальної еліти суспільства. Доведено, що сьогодні їх існування супроводжується певними труднощами: форма фінансування не є досконалою, помітне недостатнє науково-методичне забезпечення, не завжди здійснюється раціональне використання інноваційних педагогічних технологій, недосконала система оцінювання компетентностей випускників і прогнозованого результату їх допрофесійної підготовки тощо. Означене дозволяє зробити висновок про необхідність цілеспрямованої підготовки старшокласників до професійного вибору та до навчання за обраною професією. Це, у свою чергу, вимагає розробки науково-обґрунтованих педагогічних засад професійної орієнтації у межах допрофесійної підготовки в ліцеї, і, як наслідок, відповідних змін у її змісті, формах і методах.

Допрофесійна підготовка автором розглядається як комплекс заходів з підготовки учнів до праці в системі диференційованого навчання, спрямованого на формування готовності особистості до професійного навчання у спеціальному закладі та до самої подальшої професійної діяльності. Встановлено, що в умовах ліцею можна не лише практично реалізувати програми підготовки майбутніх спеціалістів, а й розвивати їхні творчі якості та потяг до дослідницької діяльності.

В процесі обґрунтування педагогічних засад профорієнтаційної роботи ми спиралися на специфічні *вихідні положення допрофесійної підготовки старшокласників*: виявлення механізму допрофесійного розвитку старшокласника; мотивація саморозвитку; врахування психофізіологічних особливостей; визначення наявного рівня інтелектуальної та мисленнєвої активності; забезпечення інтегративності та міжпредметних зв'язків у процесі викладання дисциплін; опора на емоційну сферу старшокласників; прогностичне моделювання мети, завдань, змісту, організаційних форм і методів професійної орієнтації; створення відповідного розвивального соціально-освітнього середовища.

На основі вивчення психолого-педагогічної літератури (Є. Клімов, А. Маслоу, П. Міллер, В. Моргун, Є. Павлютенков, Б. Федоришин, Дж. Холланд та ін.) окреслено сутність поняття *«профорієнтація»* як галузі знання, що за змістом і методами є психолого-педагогічною, за сферою діяльності – соціальною. У ході теоретичного аналізу питань підготовки старшокласників до свідомого вибору професії (Г. Балл, І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, С. Чистякова та ін.) обґрунтовано власне визначення поняття *«професійної орієнтації старшокласників профільних ліцеїв»*. Під ним ми розуміємо комплексну програму цілеспрямованих навчально-виховних дій і спеціальних виховних заходів, спрямованих на свідомий вибір педагогічної професії, що вимагає не тільки розуміння суспільної її значущості, особистісного бажання, а й правильної оцінки своїх психофізіологічних можливостей щодо здійснення професійної діяльності у майбутньому.

Наголошено, що однією із засад успішної орієнтації на майбутню професійну діяльність у ліцеї є створення відповідного середовища. Це передбачає впровадження чіткої цілісної системи взаємопов'язаних *компонентів профорієнтаційної роботи*: професійної освіти, професійного консультування, професійної діагностики та активізації стійкого комплексу інтересів і мотивів щодо вибору майбутньої професії. Кінцевим результатом профорієнтаційних впливів на особистість було виділено її *професійне самовизначення*, що розглядається як позиція людини щодо конкретної професії, якою вона цікавиться, та усвідомлення можливостей власної професійної самореалізації у сучасному суспільстві.

Окреслення педагогічних засад профорієнтаційної роботи зі старшокласниками передбачало опору на *постулати системи професійної орієнтації*: створення умов для полегшення молодій людині можливостей вибору професії та напряму навчання, переходу її від навчання до професійної діяльності; допомога в побудові перспективних і реальних життєвих планів; сприяння перетворенню старшокласника з об'єкта виховання на суб'єкт; охоплення профорієнтаційною діяльністю всього періоду професійного розвитку людини, в тому числі допрофесійної підготовки; акцент не лише на матеріальному аспекті професії, а й на суспільному, його зв'язку з вдосконаленням особистості; сприяння такому вибору, який би відповідав індивідуальним очікуванням і можливостям особистості та приносив користь суспільству; перетворення професійного рішення на процес, який би наближав людину до найбільш відповідної для неї професії; створення можливостей для ознайомлення молоді з різними видами праці для того, щоб

прийняття рішення про вибір професії було самостійним, реальним, побудованим на знаннях про себе та обрану професію.

Виявлено, що сучасні методики допрофесійної підготовки (Г. Балл, Н. Кнорр, Б. Федоришин, Я. Цехмістер та ін.) базуються на ряді *концептуальних підходів*. При окресленні науково-обґрунтованих педагогічних засад профорієнтаційної роботи особливу увагу звернено на: концепцію конструктивізму як основу розвивального й особистісно орієнтованого навчання і виховання, де знання-уміння-навички є комплексним засобом самореалізації особистості; синергетичну парадигму, що вимагає залучення учня до процесу пошуку, орієнтацію на процес самозростання, тривимірне навчання, перетворення учнів на продукт власної діяльності; акмеологію як систему знань про саморозвиток людини, самореалізацію її творчого потенціалу в процесі діяльності, фактори, що сприяють або заважають росту професіоналізму.

Встановлено, що системний підхід до процесу професійної орієнтації старшокласників у профільному ліцеї обумовлює наявність цілеспрямованої системи роботи, актуалізує принцип неперервності та наступності освіти в системі допрофесійної та професійної підготовки фахівців, дозволяє розглядати професійну освіту комплексно, цілісно, а майбутнього спеціаліста – компетентним і мобільним.

У ході дослідження означено, що особистісно-діяльнісний підхід до розвитку задатків і здібностей орієнтує на активний характер навчання та мислення, вимагає розгляду вибору професії з точки зору розвитку особистості в процесі виконання нею різних видів діяльності. Особистісно-орієнтований підхід актуалізує принцип індивідуалізації як умову найбільш повного врахування творчого потенціалу кожного індивіда, принципи демократизації, вибору, гуманізації, інтеграції та ін.

Доведено, що виховний підхід у процесі профорієнтації враховує професійну спрямованість особистості як мету спеціально організованих виховних впливів, а психологічний підхід характеризує професійну орієнтацію як двохкомпонентне психологічне явище (формування професійних намірів, прийняття рішення про професійний вибір). При цьому з'ясовано, що педагогічний підхід щодо розвитку творчості у діяльності вимагає прояву всіх здібностей старшокласника, необхідності врахування у процесі організації навчальної діяльності у профільному ліцеї рівня сформованості професійних умінь на кожному етапі становлення майбутнього фахівця.

Вивчення практики професійної орієнтації старшокласників дозволило обґрунтувати *ціннісно-гуманістичний підхід* як особливу педагогічну засаду та умову успішного вдосконалення освітньо-виховного процесу в профільних ліцеях. Розгляд гуманістичної парадигми виховання (Т. Аболіна, І. Бех, Л. Виготський, А. Макаренко, Д. Пащенко, В. Сухомлинський та ін.) окреслив необхідність підготовки майбутнього професіонала, розвиток його як особистості, формування його професійної культури, професійного мислення, вольових якостей, відповідальності, базуючись на усвідомленні ним гуманістичних принципів, розвитку соціальної грамотності, сукупності сформованих адекватних ставлень до соціуму та до себе самого, до професії, праці, техніки, економіки, екології тощо. Встановлено, що гуманізація професійного становлення учнів старших класів передбачає: надання переваги їхньому «особистісному началу», формування готовності до трудової діяльності, що поєднується з турботою про найкращу

реалізацію можливостей кожного суб'єкта, ефективний вияв індивідуальної своєрідності у різних сферах діяльності. Зазначені твердження покладено в основу розуміння виховання, як гуманістично спрямованого процесу, де учень є суб'єктом культури та власної життєтворчості, носієм моральних, етичних, світоглядних, трудових цінностей. Це, у свою чергу, обумовило звернення автора до аксіологічних, ціннісних аспектів *професійного виховання* як процесу формування у старшокласників потреби в праці та професійній діяльності.

Виявлено, що провідним чинником, який впливає на формування у старшокласників ціннісних орієнтацій, виступають інтереси особистості. При цьому *«професійний інтерес»* визначається як цілеспрямована діяльність особистості, в процесі якої формується спрямованість лише на певну професію, а *«професійні наміри»* – як прагнення особистості до вибору професії за умови сформованості стійкого професійного інтересу та психологічної готовності до трудової діяльності. На основі означеного зроблено висновок: щоб сформувати у старшокласників професійний намір, необхідно своєчасно виявити та підтримати в них інтерес до професії та розвивати його до тих пір, доки цей інтерес не переросте у професійний намір. За такого розуміння, засвоєні та індивідуалізовані людиною ціннісні орієнтації є чинником її активної творчої професійної мотивації, а професійна орієнтація виступає складовою життєвої орієнтації. Тобто, в основі особистісно орієнтованої допрофесійної підготовки лежить ціннісно-мотиваційний стрижень особистості, що визначає її гуманістичну спрямованість, у тому числі й професійну.

Означені положення лягли в основу розробки характеристики старшокласника – випускника профільного ліцею. При цьому враховано, що обґрунтування характеристики компетентнісних якостей старшокласника вимагає опори на визначення *професійної компетентності*. Її окреслено як здатність ефективно вирішувати практичні завдання соціалізації особистості, котра розвивається, забезпечення внутрішніх умов діяльній інтеграції особистості в суспільство на основі ціннісних орієнтацій, обізнаності з духовним досвідом людей, самопізнання, формування практичних умінь діяльній соціально-бажаної самореалізації.

Обґрунтована *інтегрована характеристика* компетентнісних якостей враховує зазначені вище показники, що дозволило визначити необхідні та достатні для старшокласника профільного ліцею: особистісні якості та здібності, успішність і рівень самостійності, здатність до рефлексії, предметна компетенція, професійно значущі якості, вмотивованість і готовність до творчої співпраці. Об'єднання означених показників дало особистісне новоутворення, яке було названо *«інтегрованою компетентністю»*. Її представлено як певний потенціал майбутнього студента педагогічного вищого навчального закладу і водночас як міра оволодіння ним елементарними засобами навчальних і виховних дій, орієнтованих на забезпечення допрофесійного саморозвитку особистості. Встановлено, що розвиток інтегрованої компетентності особистості, дозволяє забезпечити перетворення старшокласника з об'єкта педагогічних впливів на суб'єкт дії.

Відповідно до складових інтегрованої компетентності розроблено безпосередній інструментарій визначення рівнів її сформованості у старшокласника профільного ліцею, де вказаним компонентам надано статусу педагогічних критеріїв оцінювання.

Розкриття властивостей та сторін процесу формування інтегрованої компетентності старшокласника визначалося її *рівнями*: *елементарний* – наявні лише окремі якості професійної діяльності (володіння елементарними знаннями для виконання педагогічної дії та програмним матеріалом обраного профілю), проте через брак відповідної мотивації продуктивність навчально-виховної діяльності є низькою; *базовий* – наявна чітка спрямованість дій, їх висока якість, діалогічна взаємодія у спілкуванні; самостійно планує та організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням саморозвиток; проявляє бажання активної участі у професійно спрямованій діяльності; показує високі знання з профілю навчання, отримує додаткову інформацію зі спецкурсів, факультативів; *творчий* – прояв ініціативності та творчого підходу до самоорганізації та саморозвитку; під час спеціально організованої професійної діяльності самостійно конструює елементарні педагогічно доцільні прийоми взаємодії; у діяльності спирається на рефлексивний аналіз; має чітке уявлення про майбутню професію; бере активну участь у педагогічних пробах; володіє предметною компетенцією на високому рівні.

Окреслені науково-обґрунтовані педагогічні засади були враховані у процесі побудови раціонально організованої профорієнтаційної роботи в навчально-виховному процесі профільного ліцею.

У другому розділі **«Педагогічні умови організації професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею на професію вчителя»** проаналізовано рівень сформованості інтегрованої компетентності старшокласників ліцею, описано модель професійної орієнтації старшокласників, оптимальні форми й методи її реалізації на різних етапах; висвітлено механізми відбору та адаптації старшокласників до навчання у профільному ліцеї інтернатного типу; представлено дані експериментальної перевірки ефективності дії моделі професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею до вибору професії вчителя іноземної мови.

З метою планування та проведення основної експериментальної роботи було вивчено рівень сформованості інтегрованої характеристики старшокласників ліцею, що визначався за середнім числом прояву усіх показників для кожного респондента. На основі отриманих результатів констатовано, що найбільш значущими професійними якостями вчителя учні (81,3 %) вважають: гуманізм, любов до дітей, толерантність, творче ставлення до роботи, професіоналізм, ерудицію та ін. Поряд з цим значна частина старшокласників, які планують стати вчителями (78,7 %), не замислювалась над такими особистісними якостями, як «емпатія» та «рефлексія» (51,6 % вперше про них чули). Визначення рівнів сформованості інтегрованої компетентності та узагальнення їх за окремими критеріями та показниками показало: 62,8 % учнів проявляють недостатній інтерес до педагогічної діяльності; основна кількість респондентів володіє низьким рівнем розвитку професійно важливих вмінь та якостей (72,3 %); сформованість провідних професійних мотивів (77,7 %) знаходиться на елементарному рівні. Констатовано, що лише 8 % старшокласників розуміють шляхи опанування педагогічної професії та 3 % мають чітку програму дій щодо її здобуття.

Таким чином, аналіз отриманих результатів дослідження показав недостатню сформованість інтегрованої компетентності і дозволив виявити наступне: ефективним процес професійної орієнтації старшокласників у профільному ліцеї

може бути лише за умови створення і реалізації цілеспрямованої моделі організації відповідної роботи, що може сприяти оволодінню учнями комплексом спеціальних знань, умінь і навичок з подальшим їх розвитком у процесі майбутньої професійної діяльності, яка представлена на рис. 1.

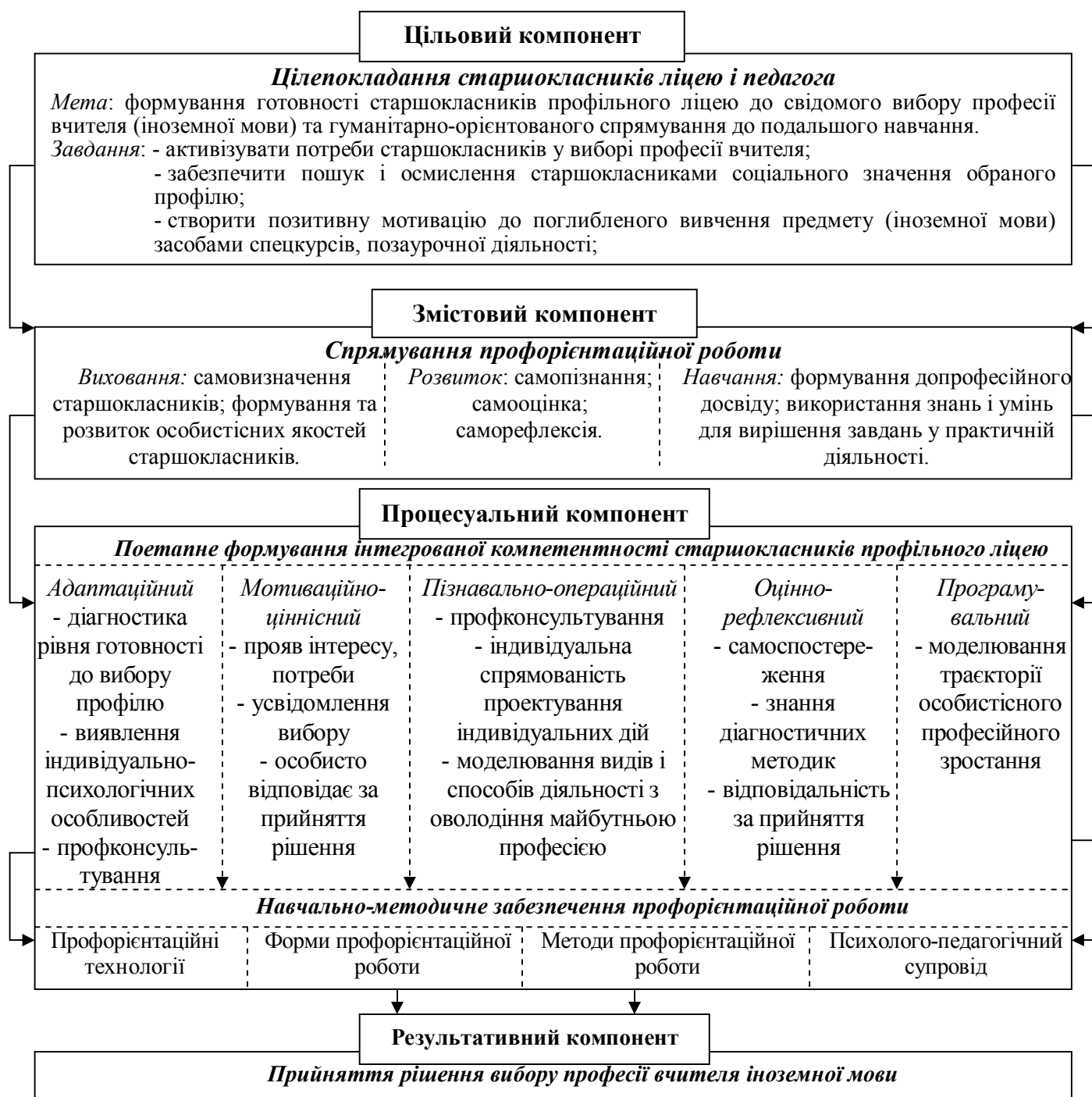

Рис. 1. Модель поетапної професійно орієнтованої роботи при виборі майбутньої професії вчителя

В результаті впровадження моделі було визначено *готовність учнів ліцею до свідомого вибору педагогічної професії* – комплексне новоутворення, що містить мотиваційно-ціннісну, когнітивну та діяльнісну їх сфери та проявляється у готовності

визначати особистісний сенс отримання професії вчителя, збагачувати власний досвід успішної навчально-пізнавальної діяльності, проектувати стратегію особистісного зростання, усвідомлювати відповідальність за самостійно прийняті рішення.

Під час обґрунтування змісту розвивально-виховної профорієнтаційної діяльності було враховано систему вихідних *принципів* (комплексність, гуманізація, наступність, соціально-особистісний прагматизм та партнерство, інтегративність, індивідуалізація та диференціація, інтеграція загальноосвітніх професійно-спрямованих знань та вмінь). Це забезпечило науково обґрунтовану логіку здійснення профорієнтаційної роботи в ліцеї та дозволило окреслити її *етапи*: адаптаційний; мотиваційно-ціннісний; пізнавально-операційний; оцінювально-рефлексивний; програмувальний.

У ході реалізації даних етапів професійно орієнтованої роботи встановлено, що одним із найважливіших шляхів підвищення ефективності професійної діяльності майбутнього вчителя є правильно організований і науково обґрунтований *професійний відбір*. Його розглянуто як систему засобів, які забезпечують прогностичну оцінку взаємовідповідності складових блоку «людина та професія» в тих видах діяльності, що здійснюються в нормативно заданих, іноді ускладнених умовах (гігієнічних, мікрокліматичних, технічних, соціально-психологічних), і які вимагають від людини підвищеної відповідальності, здоров'я, високої працездатності та точності виконання завдань, стійкої емоційно-вольової регуляції.

На основі аналізу підходів профвідбору до профільних ліцеїв, виявлено, що заклади враховують: систему предметних знань, умінь і навичок, зокрема потрібних для обраного профілю та сформованих у середній школі, а також творчі та комунікативні здібності. Виявлено відсутність чіткої структури відбору старшокласників до профільних ліцеїв, яка би включала ефективну підготовку їх до професійного самовизначення та осмислений вибір вищих педагогічних навчальних закладів. При цьому особливого значення набуває поетапна робота у плані адаптації та мотивації учнів до навчально-виховної діяльності профільного ліцею, зокрема інтернатного типу. *Адаптацію* розглянуто як інтегрований процес пристосування старшокласника до нового соціокультурного середовища ліцейного закладу згідно з власними потребами, мотивами, інтересами, особистісними намірами, що є основою майбутньої професійної стратегії.

Виокремлено основні адаптаційні процеси, на які слід впливати під час навчально-виховного процесу в профільних ліцеях інтернатного типу: міжособистісна взаємоадаптація; реадаптація сформованих раніше та актуалізованих міжособистісних контактів учнів у змінених, оновлених умовах навчання та виховання; внутрішні процеси самоприспособування учнів у змінених умовах життєдіяльності. Показником ефективності таких виховних впливів визначено моральну спрямованість особистості, захищеність і комфортність, готовність її до самовизначення та самореалізації, адекватну самооцінку, позитивний розвиток здібностей. Кінцевим результатом адаптаційного періоду виділено спрямованість на успіх.

Доведено, що на *мотиваційно-ціннісному етапі* важливим є психолого-педагогічний супровід, зокрема – педагогічна підтримка, що розуміється нами, як превентивна, оперативна допомога старшокласникам у вирішенні їх індивідуальних

проблем, пов'язаних із психічним і фізичним здоров'ям, соціальним середовищем, успішністю у навчанні та спілкуванні, етичним, професійним вибором. Потребу в ній констатовано у 98 % ліцеїстів. Окреслено механізм педагогічної підтримки, що включає такі етапи: діагностичний, пошуковий, програмувальний, діяльнісний, рефлексивний.

На *пізнавально-операційному етапі* профорієнтаційної роботи у профільному ліцеї виявлено й впроваджено форми та інтерактивно-рефлексивні методи профорієнтації на професію вчителя іноземної мови. *Виховні методи профорієнтаційної роботи* ми розуміємо як прийоми та способи спільної діяльності педагогів та учнів, які спрямовані на створення умов, що стимулюють особистість старшокласника до профорієнтаційної діяльності та через неї – до самопізнання, самооцінки індивідуальних якостей у їх проекції на майбутню професію, самостійний пошук необхідної професіографічної інформації

До основних *форм ознайомлювальної профорієнтаційної роботи* віднесено: профінформаційний урок, професіографічні екскурсії, виставки перспективного педагогічного досвіду, зустрічі з фахівцями, участь у днях відкритих дверей інших навчальних закладів, тематичні вечори, усні журнали (наприклад, «Вчитель іноземної мови сьогодні», «Мій улюблений вчитель») тощо.

Професійне самовиховання старшокласників профільних ліцеїв – майбутніх вчителів іноземної мови було забезпечено за допомогою *активізації процесу професійного вибору* – цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість, який актуалізує проблему вибору майбутньої професії та пов'язану з нею діяльність, насамперед – самостійну, спрямовану на самопізнання, а також співставлення власних якостей особистості з вимогами, що ставить обрана професія до людини.

Практика довела необхідність переведення освітнього процесу ліцею на технологічний рівень. *Виховну технологію* визначено як виховні методи, що ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення та покарання), а на рефлексивно-вольових механізмах школяра. До них включено: раціональну алгоритмізацію дій, творчі підходи до виконання завдань, вибір індивідуальних маршрутів навчання, що впливають на формування особистості старшокласників тощо.

До оптимальних форм профорієнтаційної роботи віднесено: інтерактивні технології кооперативного навчання, технології опрацювання дискусійних питань, технології ситуативного моделювання та проектування (наприклад, проекти «Професія вчителя в Німеччині», «Інтегрована компетентність вчителя іноземної мови»). Особливе місце відводиться проблемно-пошуковим методам, методам діалогічного спілкування, полілогу, дискусії (наприклад, «Мій друг обрав професію вчителя»). Цілеспрямоване їх використання на уроках іноземної мови сприяло підвищенню показників сформованості комунікативної компетенції старшокласників.

За результатами констатувального експерименту було підібрано комплекс активних *методів самоосвіти*, якими старшокласники мали оволодіти під час навчання в ліцеї за профілем – вчитель іноземної мови: моделювання психолого-педагогічних ситуацій, ігрове навчання, психодрама, профорієнтаційні комунікативні вправи та мікроситуації, профконсультаційні карткові методики, мікровикладання. Вони дозволили наблизити мовленнєву діяльність на уроці до реальної комунікації, зрозуміти практичну значущість оволодіння іноземною мовою.

Цілісному застосуванню означених форм та методів сприяло впровадження спецкурсу «Професійне самовиховання старшокласників профільного ліцею», результативність якого забезпечувалася завдяки співпраці старшокласників і педагогів у режимі активного пошуку, пізнавальної діяльності, цілеспрямованого самовиховання.

Метою *оцінювально-рефлексивного етапу* стало формуванням у старшокласників умінь здійснювати самоаналіз, зіставляти та порівнювати, критично ставитися до відповідної ситуації. На цьому етапі прогресивним та значущим у педагогічному аспекті є використання технології «Портфоліо», що спонукає ліцеїстів до формування необхідних навичок рефлексії, зокрема самоспостереження.

Програмувальний етап профорієнтаційної роботи в ліцеї передбачав розробку старшокласниками особистісної траєкторії професійного зростання – моделювання програми дій з передбаченням відповідного позитивного результату. При цьому розкрито: професійна перспектива, моделювання процесу особистісного, майбутнього кар'єрного росту допомагає сформуванню в старшокласників педагогічну та комунікативну мобільність, що є дуже важливою якістю, особливо для майбутнього працівника такого фахового напрямку як вчитель іноземної мови.

На заключному етапі експериментальної роботи за допомогою методів інтерв'ю, анкетування, опитування, спостереження, педагогічного моніторингу та експертизи було проведено заключний зріз як в експериментальних (118 учнів), так і в контрольних (120 учнів) групах (табл.1).

Таблиця 1

Показники рівнів сформованості інтегрованої компетентності старшокласників профільного ліцею

Рівні	Творчий				Базовий				Елементарний			
	Конст. експ.		Форм. експ.		Конст.експ.		Форм. експ.		Конст. експ.		Форм. експ.	
	а.п	%	а.п	%	а.п	%	а.п	%	а.п	%	а.п	%
Експериментальні	18	15,6	53	44,5	23	19,3	52	44,0	77	65,1	13	11,5
Контрольні	19	15,5	25	21,0	23	19,1	34	28,4	78	65,3	61	50,6

Отримані результати переконливо засвідчують, що за роки навчання у профільному ліцеї темпи росту якісних показників інтегрованої компетентності старшокласників – майбутніх учителів іноземної мови – в експериментальній групі значно вищі порівняно з контрольною. Питома вага даної категорії старшокласників, що досягли високого рівня на момент закінчення експерименту становить 44,5% (на констатувальному етапі – 15,6%); середнього – 44,0% (19,3%); низького – 11,5% (65,3%). Кількісні дані дозволили не лише підтвердити досить високу ефективність розробленої педагогічної моделі поетапного формування інтегрованої компетентності випускника профільного ліцею, але й простежити за розробленими критеріями позитивну динаміку рівнів її розвитку в експериментальній групі (табл. 2).

Виявлено, що на елементарному рівні в КГ залишилося майже 50% старшокласників, приріст на високому рівні склав лише 5,5%. Тоді, коли близько 50% старшокласників ЕГ після закінчення формувального експерименту проявляли бажання здобути професію вчителя іноземної мови, володіють необхідними

професійно значущими якостями та достатньо необхідним обсягом знань з обраного виду діяльності; 44% старшокласників ЕГ мають базовий рівень, що є позитивом. Вони мають міцні знання з профільного предмету та володіють потенційними можливостями у майбутньому навчанні розкрити свої здібності.

Таблиця 2

Динаміка рівнів сформованості складових інтегрованої характеристики старшокласників профільного ліцею (у відсотках)

Рівні	Творчий				Базовий				Елементарний			
	Конст. експ		Форм. експ		Конст. експ		Форм. експ		Конст. експ		Форм. експ	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Особистісні якості	16,4	16,8	23,4	45,3	22,2	22,1	25,7	46,0	61,4	61,1	50,9	10,7
Успішність і рівень самостійності	11,2	11,2	17,1	42,3	15,0	14,7	26,5	44,8	73,8	74,1	55,8	12,9
Рефлексія	16,4	16,8	18,4	41,9	14,2	14,8	30,3	46,1	69,4	68,4	51,3	12,0
Предметна компетенція	14,6	14,2	22,1	42,8	27,8	29,5	30,2	43,9	57,6	56,3	47,7	13,3
Професійно значущі якості	12,4	12,1	24,1	48,2	17,8	17,6	28,0	39,2	69,8	70,3	47,9	12,6
Вмотивованість і готовність до творчої співпраці	22,2	22,7	20,6	46,7	17,8	17,1	29,4	45,8	60,0	60,2	50,0	7,5

Таким чином, упровадження моделі поетапної профорієнтаційної роботи на вибір майбутньої професії вчителя дозволило виділити *педагогічні засади і педагогічні умови*, від яких залежить формування у старшокласників інтегрованої компетентності: розгляд профорієнтаційної роботи як складової підсистеми навчально-виховного процесу профільного ліцею; впровадження моделі поетапної професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею інтернатного типу та відповідних до них інноваційних педагогічних технологій; використання системи критеріїв адекватного оцінювання і самооцінювання рівнів сформованості інтегрованої компетентності як нормативного показника готовності до вибору професії вчителя іноземної мови; організація активного навчання і виховання в позакласній діяльності, що відображено у додаткових спецкурсах з проблем допрофесійної підготовки і професійної орієнтації старшокласників; обов'язковий цілеспрямований психолого-педагогічний супровід на протязі всього часу навчання у профільному ліцеї.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення актуальної проблеми професійної орієнтації старшокласників, яке виявляється в обґрунтуванні педагогічних засад, що обумовлюють зміст, форми, методи допрофесійної підготовки старшокласників у навчально-виховному процесі профільного ліцею. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких *висновків*:

1. Розбудова демократичних відносин в Україні, орієнтація суспільства на входження в європейський освітній простір, а також об'єктивна потреба у якісній підготовці майбутніх вчителів значно підвищили значення змістового та процесуального аспектів свідомого вибору професії старшокласниками. У зв'язку з цим загострюється питання допрофесійної підготовки старшокласників у процесі

становлення їх як майбутніх професіоналів у сфері освіти. Сучасний стан професійної орієнтації старшокласників потребує розглядати теорію і практику підготовки їх до вибору педагогічної професії відповідно до соціальних умов, що постійно змінюються. Впровадження профільного навчання у практику ліцею вимагає пошуку нових підходів, змісту, форм і методів у проведенні професійної орієнтації старшокласників, особливо це стосується профільних ліцеїв інтернатного типу.

2. Розкриття педагогічних засад професійної орієнтації старшокласників профільних ліцеїв показало, що підготовка підростаючого покоління до свідомого вибору професії є запорукою подальшого інтересу до неї, творчих професійних пошуків, високопродуктивної праці, морального задоволення. Цьому сприяє система неперервної професійної освіти на гуманістичних засадах. При цьому особливі вимоги висуваються до підготовки випускників інноваційних навчальних закладів. Встановлено, що в умовах ліцею можна не лише практично реалізувати програми підготовки майбутніх спеціалістів, а й розвивати їхні творчі якості та потяг до дослідницької діяльності. Виявлено деякі труднощі функціонування ліцеїв: форма фінансування не є досконалою, помітне недостатнє науково-методичне забезпечення та не завжди раціональне використання інноваційних педагогічних технологій, недосконала система оцінювання компетентностей випускників і прогнозованого результату їх допрофесійної підготовки тощо. Означене дозволило наголосити на необхідності цілеспрямованої підготовки старшокласників до професійного вибору та до навчання за обраною професією.

3. Окреслено сутність поняття «профорієнтація» як галузі знання, що за змістом і методами є психолого-педагогічною, за сферою діяльності – соціальною. Кінцевим результатом профорієнтаційних впливів на особистість означено її професійне самовизначення. Виявлено, що сучасні методики допрофесійної підготовки базуються на провідних концептуальних підходах (аналітико-конструктивний, синергетичний, акмеологічний, системний, діяльнісний, проблемний, особистісний, виховний, психологічний, педагогічний тощо).

Обґрунтовано ціннісно-гуманістичний підхід як особливі педагогічні засади та умови вдосконалення освітньо-виховного профорієнтаційного процесу в профільних ліцеях. Це обумовлюється розумінням виховання, як гуманістично спрямованого, спеціально організованого процесу, де дитина є суб'єктом культури та власної життєтворчості, носієм моральних, етичних, світоглядних, трудових цінностей, що вимагає звертати увагу на аксіологічні аспекти професійного виховання. Розгляд його ціннісно-гуманістичної парадигми визначив необхідність підготовки майбутнього професіонала, розвиток його як особистості, формування його професійної культури, професійного мислення, вольових якостей, відповідальності, базуючись на усвідомленні ним гуманістичних принципів, розвитку соціальної грамотності, сукупності сформованих адекватних відношень до соціуму і до себе самого, до професії, праці, техніки, економіки, екології тощо.

4. Визначено складові інтегрованої характеристики старшокласника профільного ліцею: особистісні якості та здібності, успішність і рівень самостійності, здатність до рефлексії, предметну компетенцію, професійно значущі якості, вмотивованість і готовність до творчої співпраці. Розвиток інтегрованої характеристики особистості,

дозволяє забезпечити перетворення старшокласника з об'єкта педагогічних впливів на суб'єкт дії, коли якісне поєднання всіх показників дає особистісне новоутворення – «інтегровану компетентність». На основі перелічених складових інтегрованої характеристики розроблено безпосередній інструментарій визначення рівнів її сформованості у старшокласника профільного ліцею (творчий, базовий, елементарний), де компоненти набувають статусу педагогічних критеріїв оцінювання.

5. Вивчення сформованості інтегрованої компетентності за окремими критеріями та показниками виявило недостатній інтерес до педагогічної діяльності (62,8 %), переважання низького рівня розвитку професійно важливих вмінь та якостей (72,3 %), сформованість провідних професійних мотивів на елементарному рівні (77,7 %). Це обумовило необхідність розробки моделі професійної орієнтації старшокласників до вибору професії вчителя (цільовий, змістовий, процесуальний і результативний компоненти), що базується на системі вихідних принципів (комплексність, гуманізація, наступність, соціально-особистісний прагматизм та партнерство, інтегративність, індивідуалізація та диференціація, інтеграція загальноосвітніх професійно-спрямованих знань та вмінь). Вони забезпечили логіку профорієнтаційної роботи в ліцеї та дозволили виділити її етапи: адаптаційний; мотиваційно-ціннісний; пізнавально-операційний; оцінювально-рефлексивний; програмувальний. Результатом впровадження моделі було визначено готовність до свідомого вибору педагогічної професії.

6. Аналіз практики організації допрофесійної підготовки у профільних ліцеях дозволив обґрунтувати процес адаптації старшокласника до навчально-виховної діяльності у профільному ліцеї, що дозволяє пристосовувати його до розвитку, самовиховання, поряд з навчальною діяльністю. Показником ефективності впливу адаптаційних механізмів встановлено моральну спрямованість особистості, захищеність і комфортність, готовність її до самовизначення та самореалізації, адекватну самооцінку, позитивний розвиток здібностей. Кінцевим результатом адаптаційного періоду виділено спрямованість на успіх.

На основних етапах профорієнтаційної роботи нами використано як традиційні методи та форми, так і прогресивні педагогічні технології. При цьому особливе місце відводиться проблемно-пошуковим методам, методам діалогічного спілкування, полілогу, дискусії, дослідженням та інноваційним формам проведення занять. Прогресивним та значущим у педагогічному аспекті стало використання технології «Портфоліо», що спонукала ліцеїстів до формування необхідних навичок рефлексії, зокрема самоспостереження. Цілісному застосуванню означених форм та методів сприяло впровадження спецкурсу «Професійне самовиховання старшокласника профільного ліцею», результативність якого забезпечувалася завдяки співпраці старшокласників і педагогів у режимі активного пошуку, пізнавальної діяльності, цілеспрямованого самовиховання.

7. У ході експериментальної роботи окреслено педагогічні умови, від яких залежить ефективність формування у старшокласників інтегрованої компетентності, а саме: розгляд профорієнтаційної роботи як складової підсистеми навчально-виховного процесу профільного ліцею; впровадження моделі поетапної професійної орієнтації старшокласників профільного ліцею інтернатного типу та відповідних до

них інноваційних педагогічних технологій; використання системи критеріїв адекватного оцінювання та самооцінювання рівнів сформованості інтегрованої компетентності як нормативного показника готовності до вибору професії вчителя іноземної мови; організація активного навчання і виховання в позакласній діяльності, що відображено у додаткових спецкурсах з проблем допрофесійної підготовки і професійної орієнтації старшокласників; обов'язковий цілеспрямований психолого-педагогічний супровід на протязі всього часу навчання у профільному ліцеї.

8. Результати формувального експерименту засвідчили, що питома вага старшокласників з високим і середнім рівнями сформованості інтегрованої компетентності значно вища, ніж у контрольних. Так, за середніми показниками різниця в експериментальних і контрольних групах становить відповідно 11,0%, 8,9 % та 19,3 %. Це дозволяє стверджувати, що, враховуючи профільну допрофесійну підготовку як якісну характеристику навчально-виховного процесу профільного ліцею, ефективність професійного вибору старшокласниками професії вчителя іноземної мови залежить від системного впровадження моделі поетапної професійної орієнтації, яка сприяє сформуванню спеціальних знань, умінь та особистісних якостей майбутнього педагога та становить основну педагогічну умову впливу на професійний вибір випускника ліцею.

Теоретично обґрунтована та експериментально перевірена модель поетапної професійно орієнтованої роботи зі старшокласниками, що побудована на педагогічних засадах профорієнтаційної роботи, методи, форми і технології профорієнтації в умовах профільного ліцею покладено в основу розробленого спецкурсу «Професійне самовиховання старшокласників профільного ліцею», методичних рекомендацій, системи рольових ігор, профорієнтаційних завдань для учнів ліцею. Запропоновані навчально-методичні матеріали можуть бути використані вчителями, методистами, учнями як профільних ліцеїв, так і загальноосвітніх шкіл.

Таким чином, результати теоретичного аналізу проблеми й експериментальної роботи підтвердили окреслену мету та продемонстрували вирішення означених завдань. Отримані в дослідженні висновки не претендують на вичерпне вирішення даної проблеми. Перспективним на майбутнє вбачається вивчення таких наукових проблем: виявлення всіх компонентів моделі професійної орієнтації як складових єдиної навчально-виховної системи; послідовність і неперервність цілеспрямованого профорієнтаційного впливу на учня; забезпечення профорієнтації статусу органічної частини навчально-виховного процесу; розробку інтегрованих характеристик для випускників профільних класів; забезпечення педагогів відповідною методичною літературою; кваліфіковане вивчення психофізіологічних, індивідуальних особливостей та професійного спрямування учнів; чітке визначення змісту кожної зі складових профорієнтаційного механізму; забезпечення координації та дієвого управління всіма елементами та системою підготовки в цілому; врахування соціально-ціннісних засад у процесі професійної орієнтації старшокласників окремого регіону.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Вострікова В. В. Активізація процесу формування компетентності старшокласників в умовах багатопрофільного ліцею (на уроках іноземної мови) /

В. В. Вострікова // Науково-практичний освітньо-популярний журнал «Імідж сучасного педагога». – 2005. – № 8 (57) – С. 58-60.

2. Вострікова В. В. Використання уроків іноземної мови у професійно-педагогічному самовизначенні старшокласників багатoproфільного ліцею / В. В. Вострікова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Випуск 41. – С. 108-111.

3. Вострікова В. В. Особливості професійної орієнтації старшокласників профільних ліцеїв на педагогічну професію / В. В. Вострікова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – Випуск 41. – С. 158-162.

4. Вострікова В. В. Концептуальні підходи до професійної орієнтації старшокласників профільних ліцеїв / В. В. Вострікова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / [редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя. – 2007. – Вип. 42. – С. 122-128.

5. Вострікова В. В. Особливості професійної орієнтації старшокласників на професію вчителя гуманітарного профілю / В. В. Вострікова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія «Педагогіка». – 2007. – № 8 – С. 128-132.

6. Вострікова В. В. Консультативний тренінг як засіб орієнтації на професію вчителя / В. В. Вострікова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – Випуск 47. – С. 251-256

7. Вострікова В. В. Особливості професійної спрямованості учнів багатoproфільного ліцею / В. В. Вострікова // Таврійський вісник освіти : (науково-методичний журнал). – 2005. – № 2 (10). – С. 186-189.

8. Вострікова В. Діагностика старшокласників, схильних до професії вчителя іноземної мов : методичні рекомендації / В. Вострікова. – Херсон : РІПО, 2007. – 54 с.

9. Вострікова В. Комплекс форм організації активного виховання старшокласників, схильних до професії вчителя іноземної мов : методичні рекомендації / В. Вострікова. – Херсон : РІПО, 2008. – 56 с.

10. Вострікова В. Адаптація учнів до навчання у профільному ліцеї : методичні рекомендації / В. Вострікова. – Херсон : РІПО, 2008. – 50 с.

11. Вострікова В. Професійне самовиховання старшокласника профільного ліцею : авторська програма (для учнів 11 класів з поглибленим вивченням іноземної мови) / В. Вострікова. – Херсон : РІПО, 2008. – 40 с.

12. Вострікова В. В. Формування адекватної самооцінки старшокласника на уроках іноземної мови – шлях до самореалізації майбутнього абітурієнта / В. В. Вострікова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Формування адекватної самооцінки як фактор самореалізації особистості»], (наук.-метод. видання) / редкол. : Пермінова Л. (голов. ред). – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С. 36-39.

АНОТАЦІЇ

Вострікова В. В. Педагогічні засади професійної орієнтації старшокласників у навчально-виховному процесі профільного ліцею. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2009.

У дисертації розкрито науково-теоретичні засади профорієнтаційної роботи, дано визначення допрофесійної підготовки та профорієнтації старшокласників. Розкрито концептуальні підходи до проблеми професійної орієнтації старшокласників профільного лицю. Обґрунтовано ціннісно-гуманістичну спрямованість як педагогічну засаду та умову успішної профорієнтаційної роботи.

Виділено складові інтегрованої характеристики старшокласника профільного лицю: особистісні якості та здібності, успішність і рівень самостійності, здатність до рефлексії, предметну компетенцію, професійно значущі якості, вмотивованість і готовність до творчої співпраці. Якісне їх поєднання визначено як «інтегровану компетентність»; обґрунтовано показники та рівні її сформованості (елементарний, базовий, творчий). Описано модель професійної орієнтації старшокласників та етапи її реалізації (адаптаційний, мотиваційно-ціннісний, пізнавально-операційний, оцінювально-рефлексивний, програмувальний). На основі аналізу даних експериментальної роботи перевірено та підтверджено ефективність її дії.

Цілісному застосуванню форм і методів сприяло упровадження спецкурсу «Професійне самовиховання старшокласника профільного лицю».

Ключові слова: допрофесійна підготовка, професійна орієнтація старшокласників профільних лицей, інтегрована характеристика старшокласника, інтегрована компетентність.

Вострикова В. В. Педагогические основы профессиональной ориентации старшеклассников в учебно-воспитательном процессе профильного лицея. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2009.

В диссертации установлено, что внедрение профильного обучения в практику лицея требует поиска новых подходов, содержания, форм и методов проведения профессиональной ориентации старшеклассников, особенно это касается профильных лицеев интернатного типа. Раскрыты научно-педагогические основы профориентационной работы со старшеклассниками в условиях развития современного образования, дано определение допрофессиональной подготовки и профориентации старшеклассников, установлены их особенности. Проанализированы концептуальные подходы к проблеме профессиональной ориентации старшеклассников профильного лицея (синергетический, акмеологический, системный, воспитательный, педагогический, психологический). Ценностно-гуманистическая направленность обоснована как особенное педагогическое условие осуществления успешной профориентационной работы. Установлено, что в основе личностно-ориентированной профессиональной подготовки лежит ценностно-мотивационный стержень личности, который определяет ее гуманистическую направленность, в том числе и профессиональную.

Выделены составляющие интегрированной характеристики старшеклассника профильного лица: личностные качества и способности, успеваемость и уровень самостоятельности, способность к рефлексии, предметная компетенция, профессионально значимые качества, мотивированность и готовность к творческому сотрудничеству. Качественное их сочетание определено как «интегрированная компетентность». На основе перечисленных составляющих интегрированной характеристики разработан непосредственный инструментарий определения уровней ее сформированности у старшеклассника профильного лица, где компоненты приобретают статус педагогических критериев оценивания. На основании результатов констатирующего эксперимента определены уровни проявления интегрированной компетентности старшеклассников профильного лица: творческий, базовый, элементарный.

Описана модель профессиональной ориентации старшеклассников, оптимальные формы и методы ее реализации на разных этапах (адаптационный, мотивационно-ценностный, познавательный-операционный, оценочно-рефлексивный, программирующий). К исходным принципам реализации модели включены: комплексность, гуманизация, последовательность, социально-личностный прагматизм и партнерство, интегративность, индивидуализация и дифференциация, интеграция общеобразовательных профессионально-направленных знаний и умений. В результате внедрения модели было определено готовность старшеклассников к сознательному выбору педагогической профессии.

Отражены механизмы отбора и адаптации старшеклассников к обучению в профильном лицее интернатного типа. На основных этапах профориентационной работы использованы как традиционные методы и формы, так и прогрессивные педагогические технологии. При этом особое место было отведено проблемно-поисковым методам, методам диалогического общения, полилогу, дискуссии, исследованиям и инновационным формам проведения занятий. Прогрессивной и значимой в педагогическом аспекте стало использование технологии «Портфолио». Целостному применению форм и методов способствовало внедрение спецкурса «Профессиональное самовоспитание старшеклассника профильного лица».

В ходе экспериментальной работы установлены педагогические условия, от которых зависит эффективность формирования у старшеклассников интегрированной компетентности, а именно: рассмотрение профориентационной работы как составной подсистемы учебно-воспитательного процесса профильного лица; внедрение модели поэтапной профессиональной ориентации старшеклассников профильного лица интернатного типа и соответствующих к ней инновационных педагогических технологий; использование системы критериев адекватного оценивания и самооценивания уровней сформированности интегрированной компетентности как нормативного показателя готовности к выбору профессии учителя иностранного языка; организация активного обучения и воспитания во внеклассной деятельности, что отображены в дополнительных спецкурсах по проблемам допрофессиональной подготовки и профессиональной ориентации старшеклассников; обязательное целеустремленное психолого-педагогическое сопровождение в течение всего времени обучения в профильном лицее.

На основе анализа данных экспериментальной работы проверено и подтверждено эффективности действия педагогической модели профессиональной ориентации старшеклассников профильного лицея к выбору профессии учителя иностранного языка.

Ключевые слова: допрофессиональная подготовка, профессиональная ориентация старшеклассников профильных лицеев, интегрированная характеристика старшеклассника, интегрированная компетентность.

Vostrikova V. V. Pedagogical bases of professional orientation of students higher forms in the educational-educate process of type lyceum. – Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.07 – theory and methods of education – National M. P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2009.

In dissertation the scientific and theoretical bases of the professionally oriented work with student's higher forms are exposed, determination of pre-professional preparation and vocational orientation of student's higher forms is given. Conceptual approaches are exposed to the problem of professional orientation of student's higher forms of type lyceum. A valued-humanism orientation as condition pedagogical ambush and of successful the professionally oriented work is grounded.

The constituents of the integrated description of student's higher forms of type lyceum are selected: personality qualities and capabilities, progress and level of independence, capacity for a reflection, object competency, professionally meaningful qualities, explained and readiness to creative collaboration. High quality their combination is definite as the «integrated competence»; indexes and levels of its formed (elementary, base, creative) are exposed. The model of professional orientation of student's higher forms and its implementation phases is described (adaptation, motivation-valued, cognitive-operating, estimating-reflection, programming). On the basis of data analysis of experimental work it is tested and efficiency of its action is confirmed.

In integral application of forms and methods introduction of the special course was instrumental the «Professional self-education of student's higher forms of type lyceum».

Keywords: pre-professional preparation, professional orientation of student's higher forms of type lyceums, integrated description of student's higher forms, integrated competence.

Підписано до друку 13.05.2009р. Формат 60Ч84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. др. 0,9 арк.
Наклад 100 прим. Зам. №

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова. 01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію №1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26

